

TIEDOTUSOPIN TUTKIMUSKOHDE ⁽¹⁾

Tarmo Malmberg

Tarkastelen seuraavassa tiedotusopin tutkimuskohteen kysymystä, joka viime vuosina on noussut esiin suomalaisessa tiedotusopillisessa keskustelussa. (2) Käsitys tieteen tutkimuskohteesta on minkä tahansa tieteen itseymmärryksen kannalta välttämätön, kun tieteen itseymmärryksessä paikallistuu myös tieteen asema suhteessa muihin (lähi)tieteisiin.

Minkä tahansa tieteen luonteen ja tieteiden keskinäissuhteiden määrittämisessä tieteiden kohde säilyy määräävänä, minkä lisäksi etualalle nousevat myös tieteiden menetelmät ja intressit. (3) Kohteen määräävyys perustuu siihen, että tieteen (tieteellisen tutkimustyön ja teorianmuodostuksen) objektiivinen perusta on juuri siinä objektissa tai kohteessa, josta se on tiedettä. Kohteeton tiede on mahdottomuus. Itse kohteen luonne taas voi vaihdella sillä äärettömällä vaihteluvälillä, joka ilmenee todellisuudessa (objektien alueessa). Tässä todellisuudessa on kuitenkin tiettyä jäsenytyneisyyttä. Havainnollisen ongelman tarjoaa esimerkiksi ns. luonnon- ja ihmistieteiden suhde, jonka suhteen määrittäminen samalla sisältää perustavan käsityksen tieteiden luonteesta ja keskinäissuhteista. Tarkastelkaamme tätä suhdetta hieman lähemmin erottamalla siinä kolme eri puolta.

Ensinnä on mahdollista katsoa, että luonnon- ja ihmistieteillä on

laadullisesti samanlainen kohde, jolloin niiden tiedostusmenetelmät myös ovat samaa muotoa. Näin on mahdollista yrittää konstruoida tieteen universaalimetodi kuten erityisesti oman vuosisatamme positivismissa, jossa tämän metodin ihannetapauksena toimii luonnontieteellinen menetelmä. Samankaltainen universaalimetodin ajatus sisältyy myös esimerkiksi Marxin tiedekonseptin varhaiseen vaiheeseen. (4)

Toiseksi on mahdollista katsoa, että luonnon- ja ihmistieteillä on laadullisesti erilainen kohde ja sitä vastaava menetelmä. Itse asiassa tämän eron täsmennyksestä syntyi 1800-luvun kuluessa eri suunnista lähtien (5) juuri hengen-, kulttuuri- tai ihmistieteen erityisyyden korostus. Erossa korostettiin mm. nomoteettisuuden ja ideograafisuuden (Windelband), universalisoivan ja individualisoivan näkökulman (Rickert), arvovapaan ja arvosidonnaisen tieteen sekä viimein selittävän ja ymmärtävän menetelmän eroa (Dilthey, Weber). (6) Tämä näkemys on ollut yhteinen tieteilijöille antipositivistisille teorioille, jotka ovat nousseet fenomenologian, hermeneutiikan ja yleensä erilaisen 'dialektisen' (myös marxilaisen) ajattelun pohjalta.

Viimein on voitu korostaa tieteitä erottelevina tekijöinä niiden intressejä. Jokainen tiede edellyttää tai ilmaisee ensinnä tiettyä

(1) Luento Helsingin yliopistossa 9.3.1979 (ks. viitteet)

'yleistieteellistä' tai tiedostuksellista intressiä: se tähtää todellisuuden 'selittämiseen' tai 'ymmärtämiseen'. Ohi 'puhtaan' tieteellisen intressin tieteet ilmaisevat kuitenkin samanaikaisesti praktisempia tavoitteita siinä praktisuuden mielessä, että ne liittyvät inhimillisen toiminnan tai käytännön eri puoliin ihminenluonto - ja ihminen-ihminen -suhteissa. Jürgen Habermas (7) on tunnetulla tiedonintressin käsitteellään viitannut juuri näihin vaihtoehtoihin suhteisiin. Habermasin ajatuksen mukaanhan inhimillistä tietoa ohjaa kolme intressiä: tekninen, praktinen ja emansipatorinen. Näitä vastaavat kolme tiedon perusulottuvuutta: empiiris-analyttiset, historiallis-hermeneuttiset ja kriittiset yhteiskuntatieteet (paradigmaattisena esimerkkinä psykoanalyysi). Keskeisenä perusongelmana yhteiskunta- tai ihmistieteiden kannalta on Habermasin kehittämissä teknisen intressin läpikäytettävyys inhimillisen toiminnan 'sosiaalisen' alueelle seurauksenaan ihmistieteiden sosiaaliteknikan kehittäminen ja niiden (filosofis-kriittisen) itsereflektion kieltäminen.

Edellisistä erilliskysymyksistä nousee esiin tieteiden luonteen ja keskinäissuhteiden täsmennyksessä erityisesti kysymys tieteiden universaalisuusasteesta, joka kääntyy kysymykseksi tieteiden kohdeherkkyyden ja -pätevyyden alueesta. Tätä vastaava tieteiden pääluokittelu jakaa ne yleis-, erityis- ja rajatieteiksi. (8) Yleistieteen kohteena on jokin todellisuuden yleinen puoli, erityistieteen jokin sen osa-alue ja rajatieteen jokin erityistieteiden välinen siirtymäalue. Esimerkiksi ihmistieteiden alueella on (ainakin periaatteessa, tieteen historian kehityksessä) erotetta-

vissa yleinen ihmistiede sekä sen erityis- ja rajatieteet.

Edellinen luonnostelu on tarvittu tiedotusopin luonteen lähempää määrittelyä varten, jolloin meidän on kysyttävä tämän esityksen alustavassa mielessä: 1. mikä on tiedotusopin tutkimuskohteen luonne?, 2. mikä on tiedotusopin asema (ihmis)-tieteiden hierarkiassa? ja 3. mitkä ovat sen mahdolliset intressit?

1. Tiedotusopin tutkimuskohteen intuitiivinen määrittely on viestintä, joka ymmärretään yleensä jonkinlaisena informaation (tiedon tms.) vaihtona. (9) Viestintä käsitetään tällöin joko laajasti (sisältäen kaikki ns. informaatioprosessit) tai suppeasti (sisältäen ns. inhimilliset informaatioprosessit). Jälkimmäinen vaihtoehto on tiedotusopin kannalta edelleen käsitetty kahdessa mielessä: joko laajana sisältäen kaikki ns. inhimilliset informaatioprosessit tai suppeasti käsittäen vain esimerkiksi joukkotiedotuksen.

Kysymys kuuluu: missä määrin viestintä muodostaa yhtenäisen ilmiökokonaisuuden sitä vastaavan tieteen perustana? Todellisuuden ilmiöillä on sekä jatkuvuuden että jatkumattomuuden puolensa: muuten ei olisi mielekästä puhua erillisistä tieteistä. Eli missä määrin viestintä on esillä lähes kaikessa elämäntoiminnassa tai painotetusti joissakin sen puolissa?

Kaikessa, yhtä hyvin elottomassa kuin elollisessakin luonnossa tapahtuu ns. informaation vaihtoa, mikä tarkoittaa, että eri oliot ovat tiettyssä (vaikutus)suhteessa toisiinsa nähden juuri informaation välityksellä. Tämä jatkuvuus luonnon prosessien eri tasoilla sisältää sen oleellisen jatkumattomuuden, että elollisen luonnon alueella tämän suhteen luonne muuttuu oleellisesti, koska sitä alkaa vä-

littää psykkisen alue. Psykkinen (10) on elollisen olion heijastuskyky, so. se ominaisuus, jonka mukaan elollisen organismin suhde todellisuuteen (ympäristöön), siis myös informaatioon, on välillinen: elollisen alueella informaation vaihto fyysikaalisena (materiaalisena) prosessina on taka-alalle väistytävä ja psykkisenä (ideaalisena) etualalle nouseva puoli. Näin informaation tuonteen määrittäminen elollisen luonnon alueella on kiinni juuriltaan itse psykkisen muotojen synnyn ja kehityksen määrittämisestä.

Keskeinen jatkokysymys on psykkisen esi-inhimillisten ja kehittyneiden inhimillisten muotojen välinen ero. Esiin nousee inhimillisen tajunnan erityisyys ja sen spesifin subjekti-objekti -suhteen määrittäminen. Tämä suhde syntyy ihmisen ja luonnon, ihmisten keskinäisissä ja ihmisen itsereflektiosuhteissa. Filosofisesti voimme puhua inhimillisen käytännön kehittyneen esineellisyden kehkeytymisestä: inhimillinen tajunta syntyy, kun syntyvät erityiset välineet ja välitysmuodot, joiden puitteissa inhimillinen toiminta hahmottuu. Tajunta ei näin ole mikään esineen kaltainen olio, vaan subjektin suhde kohteeseensa, tuon suhteen eräänlainen 'funktio'. Tuon suhteen perusta on merkitysten olemassaolo, joiden puitteissa ja suunnassa subjektin (yksilön) tajunnan esineellisyys kehittyy saaden erilaisia henkilökohtaisen merkityksen eli mielen muotoja. (11) Tajunnan analyysia voidaan näin jatkaa joko painottuneesti jälkimmäiseen suuntaan tajunnan sisäisenä erittelynä tai edelliseen suuntaan tajunnan ulkoisena, sen sisältöainesten erittelynä. Näin tultaisiin toisaalta fenomenologian (tai problematiikkaa vastaavien empiiristen tieteiden) alueelle, toisaalta alueelle, jonka

voimme alustavasti määrittellä yleiseksi kulttuuritieteeksi.

Ihmistajunnalle erityinen psykkinen muoto on siis (itse)tajunta, joka ilmenee merkitysten pohjalta mielten prisman läpi yksilön subjekti-objekti -suhteena. Informaatioprosessit ovat inhimillisen käytännön alueella toisin sanoen merkitysprosesseja, ts. tämä on niiden erityinen inhimillinen muoto. (12)

Inhimillinen informaatioprosessi tai viestintä on siis mahdollista vain merkitysten perustalla ja puitteissa. Viestinnän luonne on näin mahdollista ymmärtää laajassa tai suppeassa mielessä: se sisältyy kaikkeen merkityksenantoon ja merkitysten omaksumiseen tai se sisältyy ensisijaisesti vain sen tiettyihin spesifeihin puoliin, erityisiin välineellisiin muotoihin. Koska inhimillinen käytäntö esineellisyytensä molemmilta puolilta, omaksumana ja esineellistävänä toimintana (13) on merkityksiin sidottua, merkitys on tuon käytännön eräänlainen tunnusmerkki: inhimillinen käytäntö on perusmuodossaan merkityksen artikulointia. Tämän pohjalta inhimillinen käytäntö laajasti ymmärrettynä on kokonaisuudessaan käsiteltävissä viestinnäksi siltä osin kuin se edellyttää, ilmaisee ja rakentuu merkitysten varaan. Tai voimme sanoa, että inhimillinen käytäntö on kulttuurisena kokonaisuutena kuvattavissa viestintäjärjestelmänä siinä määrin kuin se on merkityskokonaisuus: kulttuuri on merkitysyhteisönä samalla viestintäyhteisö. (14) Ah- taassa mielessä voidaan erottaa merkityksen artikulaation 'eksplisiitit' välineet: erilaiset kielet enemmän tai vähemmän vahvassa mielessä.

Eroa on havainnollistaminen Umberto Econ (15) yleisen merkkitie- teen ala- ja yläkynnyksen erotte-

Tulla. Edellisellä Eco viittaa rajaan, joka erottelee signaalin merkityksestä, jälkimmäisellä rajaan, joka erottelee merkityksen siitä, mikä menee samalla jo merkityksen 'ohi' (auto on yhtä hyvin käyttöesine kuin statuksen tms. 'merkki'). Samaan erotteluun on myös viitannut Roland Barthes (16) puhumalla merkkifunktiosta, joka seuraa inhimillisen todellisuuden semantisoitumisesta: esineet ovat meille vain merkityksellisinä, intelligi-beleinä eli "heti kun on olemassa yhteiskunta, jokainen käyttö muuttuu itsensä merkiksi."

Näiden erottelujen pohjalta voidaan merkitykset (viestintä) määrittää kaksitasoisena. Ensimmäisessä viestintä on merkitysprosessi, joissa merkitysobjektit ovat perusfunktioltaan ideaalisia (niiden käyttöfunktio on ideaalinen), kun taas toisijaisesti voimme puhua viestinnästä merkitysprosesseissa, joissa merkitysobjekti on vain tiettyyn materiaaliseen, käyttöfunktion omaavaan esineeseen liittyvä. Yhtä hyvin elokuvalla kuin autolla on merkkifunktiona, mutta edellisellä ei ole sen lisäksi käyttöä niin kuin jälkimmäisellä.

Nyt voimme sanoa: tiedotusopin tutkimuskohteena ovat informaatio-prosessit niiden ideaalisessa, ihmiskäytännön merkityksinä ilmenevässä muodossa. Sama on ilmaistavissa myös toisin: tiedotusopin tutkimuskohteena on inhimillinen käytäntö kulttuurina eli merkitys- ja viestintäyhteisönä. Molempiin määrittelyihin voimme liittää lisätäsmennyksen, jonka mukaan nuo muodot tai tuo yhteisö on ymmärrettävissä merkityksen artikulaation ensi- ja toissijaisessa mielessä.

Tutkimuskohteen määrittäminen sisältää seuraavia puolia. Se on ensinnäkin kohdeherkkä: tiedotusopin tutkimuskohteet eivät ole informaatio-

tioprosessit yleensä vaan niiden spesifi ihmiskäytäntöön liittyvä muoto. Tämä edellyttää edelleen toiseksi, että tuo kohde ymmärretään historiallisesti: inhimilliset merkitysprosessit rakentuvat niitä geneettisesti primaarimpien varaan, jolloin tiedotusopin tutkimuskohteeseen on sisäänrakennettu myös merkitysprosessien esi-inhimillisiä muotoja.

Edellisen mukaisesti tiedotusopin tutkimuskohteena on jäsennettävissä seuraavaan tapaan kolmiportaisesti (17): 1. merkitysprosessien esi-inhimilliset muodot eli inhimilliset merkitysprosessit historiallisessa tulemisessaan, 2. inhimilliset merkitysprosessit kehittyneen inhimillisen käytännön, kulttuurin merkitys- ja viestintäyhteisön osana ja 3. inhimillisten merkitysprosessien konkreetit, historiallisesti paikannetut muodot (kuten joukkotiedotus).

Kommentti määrittelyyn. Tiedotusopin tutkimuskohteena on hierarkkisesti jäsentynyt, koska itse merkitysprosessit ovat olemassa konkreeteissa kohteissaan historiallis-hierarkkisesti. Tämä voidaan ilmaista myös niin, että tiedotusopin konkreetti kohde on tavoitettavissa vain eritasoisin kategorioin, jotka vastaavat inhimillisen käytännön eri historiallisuutta olevien puolien loogista jäsentyneisyyttä konkreetissa kohteessa.

2. Tiedotusopin asema tiedehierarkiassa voidaan edellisen kohteen määrittelyksen perustalta yrittää luonnostella seuraavalla kuviolla.

<u>Kohde</u>	<u>Tiede</u>
Inhimillinen käytäntö	Yleinen ihmistiede
⋮	⋮
Kulttuuri	Kulttuuritiede
Merkityksen artikulaatio ₁	} Semiotiikka
Merkityksen artikulaatio ₂	

Kuvio 1. Tiedotusoppi ihmistieteiden hierarkiassa

Kuvio on puettavissa seuraavaan sanalliseen asuun: tiedotusoppi on erityinen kulttuuritiede, joka tutkii merkityksen artikulaation vahvoja, systeemisiä muotoja (kieliä).

Huomattakoon heti, että edellinen määritys on vaillinainen, koska se ei vielä rajaa tiedotusoppia suhteessa muihin merkityksen artikulaation systeemisiä muotoja käsitteleviin tieteisiin (kuten lingvistiikkaan). Rajauksen kehittely näyttäisi mahdolliselta ainakin kahdessa suunnassa: viittaamalla merkityksen artikulaation ulkoisiin välineisiin tai sosiaaliseen merkitsevyyteen (jolloin yleisen ihmistieteen sisällä tulisi paikallistaa kulttuuri- ja yhteiskuntatieteen suhde).

3. Inhimilliset merkitysprosessit ovat luonnonhistoriallisesti tulevia, mutta sosiaalisissa muodoissaan ilmeneviä. Tämä merkitsee, että ne ovat väistyvästi luonnonvoimaisia ja kasvavasti konventionaalisia. Tämä tuo mukanaan tiedotusopin intressien kannalta sen, että ne eivät voi jäädä luonteeltaan sosiaalitekneisiksi, vaan niissä on kyse yhtä hyvin historiallis-hermeneuttisesta kuin kriittisestä suuntautuneisuudesta. Edellinen puoli merkitsee merkityspro-

sessien verhoutuneen, historiansa peittäneen muodon jatkuvaa valaistusta. Jälkimmäinen viittaa niiden konventionaalisten muotojen 'vasta-instanssien' kehittämisen tarpeeseen. Viestinnän läpinäkyväistämisen yhtä hyvin kuin sen muotojen luonnon- ja pakonomaisuuden purkaminen määrittää näin tiedotusopin erityistä tiedonintressiä. Molemmissa puolissaan sitä voi pitää 'erityistieteellisenä psykoanalyysinä'.

VIITTEET:

- (1) Koeluento Helsingin yliopiston tiedotusopin laitoksella 9.3.1979.
- (2) Yhteenvedona ks. Malmberg, Tarmo: Tiedotusoppi kulttuuritutkimuksena. Kommentti tiedotusopin tutkimuskohdekeskusteluun, erityisesti Veikko Pietilän kehittelyyn. Teoksessa Littunen, Y. & Rautio, P. & Saarinen, A. (toim.): Tieto, tiede, yhteiskunta. Keskustelua yhteiskuntatieteistä 1978. Tampereen yliopisto, yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, sarja E:6/1978, ss. 105-47.
- (3) Vrt. esim. Kedrow, B.M.: Klassifizierung der Wissenschaften. Bd. 1. Saks. L. Keith ja L. Pudekova. Verlag Progress, Moskova 1975.
- (4) Vrt. Marxin ajatusta "yhdestä [ainoasta] tieteestä", Marx, Karl: Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844. MEW Ergänzungsband. Erster Teil. Diez, Berliini 1977, s. 544. Tästä rinnastuksesta voikin ymmärtää positivistisen tiedekäsityksen materialistisia ja materialistisen (marxilaisen) tiedekäsityksen tiettyjen suuntausten 'positivistisia' yhtäläisyyksiä kuten tieteen loogismatemaattisuuden ihannetta.
- (5) Vrt. oppihistoriasta Juntunen, Matti & Mehtonen, Lauri: Ihmistieteiden filosofiset perusteet. Gummerus, Jyväskylä 1977.

- (6) Kysymyksen ulottuvuuksista ks. von Wright, G.H. Tieteen filosofian kaksi perinnettä. Helsingin yliopisto, filosofian laitoksen julkaisuja 1/1977.
- (7) Habermas, Jürgen: Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'. 8. Aufl. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1976, ss. 146-68.
- (8) Vrt. Kedrow, B.M., emt., ja Kedrow, B.M.: Klassifizierung der Wissenschaften. Bd. 2. Saks. L. Keith ja L. Pudekova. Verlag Progress, Moskova 1976.
- (9) Eri viestinnän käsitteiden määrittelyn analyysistä ks. Pietilä, Kauko: Yleisradiotutkimuksen metodista. Teoksessa Littunen ym., ss. 223-6.
- (10) Määrittelystä vrt. esim. Leontjew, Alexej N.: Probleme der Entwicklung des Psychischen. 2., rev. Aufl. Athenäum Verlag, Kronberg 1977, ss. 15-8,
- (11) Käsitteiden erottelusta ks. emt., ss. 218-20.
- (12) Terminologisesti/käsitteellisesti tämä ilmenee 'informaation' korvautumisena 'merkityksellä' inhimillisen viestinnän perusmäärityksenä.
- (13) Jaottelusta ks. Leontjew, A.N., emt., s. 280.
- (14) Saksaksi Kommunikationsgemeinschaft; termistä ks. Apel, Karl-Otto: Transformation der Philosophie. Bd. 2: Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1976.
- (15) Eco, Umberto: Den frånvarande strukturer. Introduktionen till den semiotiska forskningen. Ruots. E. Tenggren. Cavefors, Staffanstorps 1971, ss. 23-30.
- (16) Barthes, Roland: Elements of semiology. Engl. A. Lavers ja C. Smith. Jonathan Cape, Lontoo 1969, ss. 41-2. Kurs. poist.
- (17) Vrt. Malmberg, T., emt., ss. 116-8; vrt. myös ns. kulttuurihistoriallisen psykologian kolmivaiheisen etelmaa, ks. Holzkamp, Klaus & Schurig, Volker: Zur Einführung in A.N. Leontjews "Probleme der Entwicklung des Psychischen". Teoksessa Leontjew, A.N., emt., ss. XI-LI.